

Mahsa Jina Âmini'nin Çağrıştırdıkları:

İranlı Bir Yazar, Saça Yüklenilen Anlamlar ve Ekfrasis

Bizler, varlığı ile ailelerini mutlu eden, ama doğum günü açısından yaşama hangi gün dâhil olduğu bilinmeyen bir kuşağın çocuklarıyız. Eşimin nüfus kâğıdında, doğduğu ay Mart olarak yazılmış ama asıl doğum günü Eylül ayında. Web sayfamın Eylül Güncel Yazısı için hümanist ve adaletli canım eşime atfen bir yazı yazmayı planlıyordum, ancak yayınlanacak bir kitap bölümünü bir an önce teslim etmem gerektiği için amaçladığım yazıyı gerçekleştiremedim. Üzerinde çalıştığım bölümün yazımı bittiği günlerde ise İran'da önce kadınların sonra onlara destek veren erkeklerin, Mahsa Jina Âmini'nin öldürülmesine yönelik protestoları gündeme oturdu. Mahsa Jina'nın gözaltında katledilmesi, kırk yılı aşkın süredir şeriat yönetimi ve hukuk anlayışını uygulayan Mollalar rejiminin baskısına karşı - öncelikle kadınlar olmak üzere - birikmiş tepkileri çok yoğun ve kitlesel şekilde açığa çıkardı. Diğer taraftan kadın, yani cins katliamı maalesef, sadece İran'da değil, küresel anlamda güncel sorunların başında geliyor. Naom Chomsky'nin dediği gibi, başka ülkede yaşanan haksızlıklar daha rahat dile getiriliyor, öyle. Ancak yine de uluslararası dayanışmayı ihmal etmemeli.

Adı, tam olarak hangi sıra ile söyleniyor emin olamadım. Alman basınında *Mahsa Âmini* de *Jina Mahsa Âmini* de ifade ediliyor. Türkiye'de sadece "Mahsa Âmini" olarak geçiyor. Jina, artık İran'daki protestolarda da haykırılan "Jin, Jiyan, Azadî" (Kadın, Yaşam, Özgürlük) sloganını mı anımsatıyor acaba? Erkek egemen toplumlarda *kadın*, çok yönlü kapasitesi ile *toplumsal yaşamı* belirlememesi için kamusal hayattan uzak tutulmaya çalışıldığı gibi kısıtıldığı o küçük dünyasında da *özgürlüğü* alabildiğince sınırlandırılıyor. Ancak kadın dayanışması da güçleniyor. SES online dergisi için hazırlanan 8 Mart tarihli yazıda ifade ettiğim gibi, cinsel taciz mağduru kadınların 2006 yılında başlattığı "MeToo" (Ben de), 2017'de '#MeToo' etiketi (hashtag) ile sosyal medyada sınırlar ötesi güçlü bir dayanışmanın simgesi oldu. 2015'de Arjantin'de yaşanan kadın cinayetlerine tepkiyle başlayan "Ni Una Menos" (Bir Eksilmeyeceğiz) hareketi ve Şili'de 2019'da ekonomik çıkmazdan kadın hareketine evrilen "Las Tesis" dalgası siyasi iradenin uyguladığı cinsiyetçi şiddet ile sistematik erkek şiddetinin pervasız uygulamalarını kısıtladığı gibi kadın dayanışmasını sınır ötesine taşıdı ve güçlendirdi. Mahsa Jina Âmini'nin katledilmesi de Las Tesis'in sözlerini tekrar anımsattı: "*Suçlusu sensin devlet/ Nerede olduğum, güldüğüm, giydiğim değil*" (Akbulut 2021)

20 Eylül 1999¹ günü doğan, 16 Eylül 2022 günü 23'üncü yaşına dört gün kala, ahlak polisinin işkencesi sonucu ölen İranlı genç Kürt kadın Mahsa Jina Âmini, bende birbirinden çok farklı çağrışımlar yarattı: İran asıllı Alman yazar SAİD'i anımsadım. Saça yüklenilen anlamı bir kez daha sorguladım. Ayrıca öldürülen Mahsa Jina'nın

¹ Cumhuriyet Gazetesi, 21.09.2022 tarihli online yayınında Âmini'nin 22.07.2000 doğumlu olduğunu ifade ediyor.

ardından ağıt veya nekroloji yazmak değil, resmine yönelik yazınsal güzelleme, yani ekfrasis yazmak istedim.

2005 yılında Paris'te üyesi olduğum IVG² adlı Birlik, kongreye dünyanın dört bir yanından katılan 1500 Germanist'e bir edebiyat şöleni sağlamak üzere onları bir akşam da yazarlarla buluşturmuştu. Göçmen asıllı dört Alman yazardan biri de İranlı SAİD'di. SAİD, öyküsünü okumaya başladıktan bir-iki dakika sonra, aslında duygularına oldukça hâkim olan ben, hıçkırığa hıçkırığa ağlamaya başladım; öykü bitene kadar da durmak bilmedim. Hıçkırıklar arasında dinlediğim öyküde aklımda kaldığı kadarı ile SAİD öyküsünü, İranlı bir yazarın bakış açısından kurmuştu: Anlatıcı olan yazar, bir akşam okurlarla buluşup okuma yaptığı bir toplantıda İranlı bir kadınla göz göze gelir. Sonra bir şekilde tanışırlar. Kadın dinleyici, sol görüşlü bir gencin sevgilisi olarak Şah'ın devrilmesinde Mollalara nasıl destek verdiklerini, İran'da mollaların hâkimiyetinin hemen akabinde de sol görüşlü insanların yeni iktidar tarafından hapis, işkence, ölüm veya yurt dışına kaçmak zorunda bırakılarak cezalandırıldıklarını anlatır. İranlı solcu genç canını, yurt dışına kaçarak kurtarır ama sevgilisi olan kadın tutuklanır ve işkence görür.

SAİD öyküsünde, Humeyni iktidarının nelere yol açacağını önceden görmeyen tüm liberal ve demokratik hareket, parti ve kişileri eleştiriyor. İran asıllı Alman yazar SAİD, eserdeki yazar figüründen hareketle kendisini de dâhil ederek, İran İslam Cumhuriyeti'nde aktif yer alarak veya pasif kalarak, bilerek veya bilmeyerek Humeyni rejimine katkı verenlerin yüzüne ayna tutuyor.

Mahsa Jina Âmini'nin öldürülmesi, üniversite eğitimi için 1965 yılından itibaren Münih'te yaşayan, pek çok edebiyat ödülüne³ sahip, bir türlü Alman vatandaşlığı verilmeyen, mülteci pasaportlu Alman yazar [SAİD](#)'i anmama ve ne yazık ki onun da 15 Mayıs 2021 tarihinde ebediyete göçtüğünü öğrenmeme neden oldu. 1947 Tahran doğumlu SAİD ile ilgili bilgilerimi güncellemek üzere farklı web-sitelerini taradığımda asıl adı Said Mirhadi olduğunu, soyadını kullanmadan adının büyük harflerle yazılmasında ısrar ettiğini gördüm. İran'da Şah döneminde ordu mensubu bir ailede yetiştiğini öğrendiğim yazar SAİD, Münih'te siyaset bilimi okumak üzere bulunduğu süreçte, Almanya ziyareti sırasında İran Şahı'nı da protesto eden '68 kuşağının siyasi hareketliliğinin içinde yer almış, bu nedenle de ülkesine dönememiş. 1979'da Molalar iktidar olduğunda idealindeki demokrasinin (!) kurulmasına katkı sunmak üzere İran'a gitmiş. Yedi hafta kaldıktan sonra, gecikmiş bir öngörü ile "İktidarlar değişir, [terör kalır](#)" deyip İran'dan ayrılıp vefatına kadar Almanya'da yaşar. Üyesi olduğu PEN'in Almanya temsilciliğinde "Writers in Prison/ Tutuklu Yazarlar" komisyonunda yıllarca uğraş verir, siyasi takibe uğrayan pek çok yazar ve

² Internationale Vereinigung für Germanistik.

³ SAİD'in aldığı edebiyat ödülleri ve burslar: 1986 Mühik Eyalet Başkentinin Edebiyat Ödülü; 1992 Civis-Radyo Piyes Ödülü; 1994 Premio Letterario Internazionale „Jean Monnet“; 1996 Heidelberg Kent Ödülü "Literatur im Exil"; 1997 Villa Aurora Bursu, Los Angeles; 1997 politik duruşu için Almanya PEN Ödülü Hermann-Kesten-Madalyası; 1998 Graz Eyalet Başkenti Edebiyat Bursu; 2002 Adelbert-von-Chamisso-Ödülü; 2006 Goethe-Madalyası; 2010 Özgür Alman Yazarlar Birliğinin Edebiyat Ödülü (FDA); 2014 Federal Alman Cumhuriyeti Liyakat Nişanı; 2016 Friedrich-Rückert-Ödülü; 2017 Alfred-Müller-Felsenburg-Ödülü.

şaire yardım eder, 1995-96 yıllarında PEN-Almanya başkan yardımcılığını, 2000-02 yıllarında da başkanlığını üstlenir.

Nedense siyaset bilimiyle donatılmış insanlar dahi, din temelli bir rejimin genelde toplumsal yaşama, özelde de kadınların yaşamına getirdiği yasakları görmezden gelirler. Böyle bir rejimde Mahsa Jina Âmini, kadınların günlük yaşamını denetim altına alan dini kurallar doğrultusunda görev yapan İranlı ahlak polisinin uyguladığı şiddet sonucu katledildi. Kadınlar, demokratik kuruluşların belli ölçüde işler olduğu Almanya'da **dahi** hakları için hâlâ mücadele verirken Almanya'nın Sosyal Demokrat Parti'li şansölyesi Olaf Scholz, polis denetimi altında katledilen Amini'nin ölümü için "korkunç" ifadesini kullandı ve tweet attı: "Dünyanın neresinde olduğu önemli değil. Kadınlar, hayatları için korkmak zorunda kalmadan, kendi kaderlerini tayin edebilmeliler" dedi.

Mahsa Jina Âmini'nin dini kurallara uygun örtünmediği bahanesiyle öldürülmesi, İran'da kadınlara yönelik baskıları artık küçük bir feminist grubun değil farklı illerde yaşayan kadın ve erkeklerin, ellerinde Mahsa Jina Âmini'nin kocaman profil resmiyle protesto mitinglerine yol açtı. Mahsa Jina'nın aksine kameralar karşısında başörtüsünü bilinçli bir şekilde açıp kısa ve sarıya boyanmış saçlarını atkuyruğu şeklinde bağlayan, Âmini-protestolarının sembollerinden 20 yaşındaki Hadis Necefi'nin de güvenlik güçlerinin açtığı ateş sonucu öldürüldüğü açıklandı.

Kadınlar, saçlarının görünmesinden ötürü neden öldürülürler? Genel anlamda saça, bu yazı bağlamında da kadının saçına ne gibi anlamlar yüklenmiştir? Dini bakış açısının da toplumsal değerler üzerine kurulu olduğu gerçeğinden yola çıkarak saçın, bireyin dünyasındaki ve toplumsal yaşamdaki anlamını, farklı araştırma ve deneme yazılarından derleyerek kısaca anımsayalım: Saçlar, kültürel kimlik, bireyin dünya görüşü, ruhsal durumu, yaşına ve kişiliğine yönelik ipuçları verir. Örneğin Orta Çağ'da kızıl saçlı kadınlar cadı diye yakılır. Saç rengini sarıya boyatanlar gençlik ögesini vurgulamaya çalışırken, "aptal sarışın" veya Rus olarak sınıflandırılır, kimi kültürlerde cinsellik yakıştırılır. Başörtü örtenler Müslüman, bandana takanlar Yahudi olarak kategorize edilir. Kadınlarda 1920'lerden günümüze kadar uzanan kısa saç kesimi, yani Bob saç modeli (Bubikopf), kamusal alandaki ataerkil güç sistemini sarsmayı, kadının nasıl görünmesi gerektiğini belirleyen erkek otoritesini kırmayı amaçlar. Diğer taraftan bu modelin, ataerkil kamusal alanda dişiliğini gizleyip, işi ve mesleğiyle ön plana çıkıp kariyer yapan kadınların tercih ettiği kısa saç kesimi⁴ olduğu iddia edilir. Çünkü sanat tarihinden evrimsel psikolojiye geniş bir yelpazede, kadınlarda uzun saçlar⁵, dişiliğin ve baştan çıkarmanın sembolü olarak yorumlanır.

⁴ Kesilen saçları kim ele geçirirse, saçın sahibinin üzerinde tahakküm kurar inancı var. Hapishanelerde, toplama kamplarında ve kölelerde saç kısıcık kesmek, onu yok saymak, ona vücudu üzerinde hak sahibi olmadığı duygusunu yaşatmaktır. Saç tutamı sevgiliye hediye edilirken değerlidir; kara büyüünün malzemesi iken ürkütücüdür.

⁵ Tarihte, mitolojide ve dinler tarihinde **erkekler** de uzun saçlara sahipmiş. Siyasi bilinçle 1960'lı yılların Hippileri, 'medeniyeti reddedip doğal olana yaklaşmak', 68 Kuşağı'nın gençliği de 'aykırı olmak' motifi ile uzun saç tercih etmiş. Günümüz (genç) erkekleri de benzer bir duruşla toplumsal cinsiyet rolleri reddedip klişeleri kırmak üzere saçlarını uzatmaktadır.

Saçı keserek veya toplayarak saçın baştan çıkarıcı özelliğinin ortadan kaldırılmış olduğu da belirtilir. Tüm bu görüş ve iddiaların pek inandırıcı olmadığını, güncel toplumsal cinsiyet rolleri tartışmaları bakımından gülünç dahi kalabildiğini belirtmek gerekir.

Tarihsel süreçte uzun saçlara yüklenen tüm bu anlamlarla beraber, Mahsa Jina Âmini de gür ve başörtü altında saklanamayacak güzellikte uzun saçlıydı. Saçını dini kurallar doğrultusunda örtmediği iddia edilen Mahsa Jina'nın öldürülmesine isyan eden kadınlar için saçlarını kesmek, bedensel protestonun bir görünümü. Genel kanunun aksine keşişlerde olduğu gibi toplumsal değerlere tabi olmak, biat etmek veya askerlik görevinde olduğu gibi disipline uymak için saçlarını kesmiyorlar veya Hindistan'da dul kadınların saçlarını kesip tapınaklara bırakma ritüelini de hiç andırmıyor⁶. Tersine, İranlı kadınlar, o güzelim saçlarını keserek, rejim ve erkeğin saça atfettiği çarpık anlayışı hiçe sayarak saça bakış açılarının sorgulanmasının yolunu açıyorlar.

Bu ayın yazısını, Mahsa Jina Âmini'nin yasını içeren resim retoriği ile bitirmek istiyorum. İnsanlık tarihinin ilk dönemleri, henüz *yazı* hayatın içine girmemişken, söz ve konuşma sanatının altın çağıydı. Gördüğü insanı, objeyi, doğayı ve duyguları en ağıdalı ifadelerle anlatmasını bilen Doğu kültürü, sahip olduğu bu yeteneği müsrifçe kullandı ama onu kavramsallaştırma veya teorik olarak tanımlama zahmetine girmedi. Oysa teknik ve estetik olgularda olduğu gibi edebiyatta da Doğu kültürleri Batı kültüründen çok daha ilerdedir. Perslerin ve Mısırlıların kendilerinden önceki kültürleri geleceğe taşıma çabalarını en verimli şekilde Avrupalılar değerlendirdi. Hıristiyan inancının, heykel, tablo ve resmi yasaklamaması nedeniyle, görsel sanatlarla birlikte sözle veya yazıyla betimleme (tasvir) sanatının da geliştiğini görürüz. Sanat eserleri arasındaki bu tatlı yarış, gözün görüp söz veya yazı ile tam ve ayrıntılı betimleme sanatı Latince "Ekphrasis/ekfrasis" olarak adlandırılır. Mahsa Jina Âmini'nin resim karesini görmeyenlere türkü sözleri eşliğinde, belagat sanatı ile betimleyeyim:

Resim karesinin ortasında, Erzurum Oltu taşı özgünlüğünde, güzelliğinden emin olduğu kadar, mahcup ve dalgın bakışı ile sanki geçerken kadraja yakalanmış selvi boyuyla bir güzel kadın duruyor. Üzerine genişçe oturttuğu siyah kıyafeti, başına tepesinden itibaren *Butto modeli* yerleştirdiği siyah eşarbi, örüp sağ omzundan aşağı bıraktığı saçlarının büyük bir kısmını, boynunu, bileklerini ve yüzünü açıkta bırakıyor. Fotoğrafı çekene profilden poz veren asil duruşuyla bir tanrıça güzelliği yansıtıyor. Sıdkı Baba'nın mısraları böyle bir güzelliği betimlemek üzere yazılmış gibi: "Zülf-ü

⁶ Afrika'daki kadınlar saç yoksunu iken Hindistan'da saçları ile ödüllendirilmiş kadınlar dul kaldıklarında, Göktürklerde de yas döneminde görüldüğü gibi (Şahbaz 2020: 1496) güzelliklerinden feragat ettiklerinin ve tevazu gösterdiklerinin simgesi olarak saçlarını kazıyıp hac görevini de yerine getirdikleri Hindu tapınaklarına bırakıyorlar. Hindistan bu açıdan dünyanın en büyük gerçek saç ihraç eden ülkesi, Afrika da alıcısı. Örneğin Hindistan'daki Andhra Pradeş bölgesindeki tapınakların saç ticaretinden elde ettikleri yıllık gelir 250 milyar Avro'yu buluyor ([Lea Gölnitz](#)). Bir kültür, dini açıdan kadını sömürürken, bir diğer kültür estetik açıdan kadını bağımlı hale getiriyor.

kaküllerin amber misali /Buy-u erguvandan güzelsin güzel /Kızarmış gonca gül gibi yüzlerin /Şah-ı gülistandan güzelsin güzel.”

Her an karşısındakini selama hazır bir şekilde sağ eli, dirsekten doksan derece katlı karnının üstünde kırmızı gül yapraklarını çağrıştıran ojeli parmaklarıyla huyunun yumuşaklığını yansıtırcasına dingin duruyor. Sağ koldaki altın burma bilezik, boyun hizasında eşarby tutan sol kolundaki altın saatle, “güzeller bezenmiş toya giderler”, mısrasını anımsatıyor. Arka plandaki zümrüde bezenmiş doğanın verdiği aydınlık, Mahsa Jina'nın yüzünün ve elinin ipeksi tenini daha bir güzel kılıyor. Aşık Sıtkı'nın, şiirini bu güzele yazdığını düşündürür: “Siyah saçlarında hatem yüzlerin /Garip bülbül gibi zararlar beni /Hilal ebruların ahu gözlerin /Tiğ-ı sevda ile (canım) yaralar beni //Kaşların bismillah vechin Beytullah /Seni öz nurundan yaratmış Allah.”

Ozanın da belirttiği gibi ay parçası suretinde, uzaklara dalan kocaman gözlerine, kalemle çizilmiş düzgünlükte orantılı bir burun ve inci dişlerini saklarcasına kapalı tutulan gülkurusu dolgun dudaklar eşlik ederken ağzın kenarında küçük bir gamze, âşıkları içine çeken bir girdap oluşturuyor.

Ekfrasiste aslında betimlenen olgu, anlatımın konusudur. Oysa Anadolu ozanları, genelde sevgilinin özelliklerini kısaca betimledikten sonra kendi duygularını aktarmaktalar: “Ne güzel yaratmış yâr yâr seni yaradan /İstemem esmesin yâr yâr yeller incidir /Güzelsin sevdiğim gülden goncadan /Uzanmasın sana yâr yâr eller incidir.” Neşet Ertaş'ın rüzgârdan dahi esirgediği bir kadının hemcinsi bir başka kadın, işbirlikçi kadınların işgüzarlığı ile Mollalar rejimi görevlisi ahlak polisinin uyguladığı şiddet, işkence ve katliam sonucu artık kara toprakta.

Gözaltına alınan her insan öldürülmüyor. Mahsa Jina Âmini neden öldürüldü? Bir kadın olarak gözaltında maruz kaldığı davranışa karşı çıktığı için mi? Resim karesinin bir anlık görüntüyü ölümsüzleştirdiği idil ortamdaki güzel ve munis kadın, ahlak polisine aynı munislikte boyun eğmediği için mi? Öldürülen kişi çirkin olsaydı ölümü hak ediyor muydu? Oysa güzellik izafidir. Güzellik aslında karakterde, davranışta ve hümanist dünya görüşündedir. Mahsa Jina Âmini'nin fiziki güzelliğini, basına sızan o flu görüntülerde ahlak polisine karşı çıkışıyla, hasta haliyle tutuklanmaya direnmesiyle bütünleştirmektedirim.